

نۆرك يوردى

ناشرى : نۆرك يوردى

مدىرى : آق جورە اوغلى يوسف

اداره مىدىرى : توفىق نورالدين

يىل ۳ جلد ۶ صايف ۶۴

۱۷ نېسان ۱۳۳۰

يىل ۱۳۳۰ صايف ۴

تورک ادبیاتی تاریخی

دوقوزنجی و اوننجی عصرلرده کی

چغتای شاعرلری

مداخل

بویوک تورک شاعری « علی شیرنوائی » « محاکمة اللغتين » نامنده کی مهم اثرنده عرب پادشاهلرینک زمان حکومتنده عرب ادبیاتنک ، « صارت » حکمدارلرینک دور استقلالنده عجم ادبیاتنک ترقی ایتدیکنی سوبله دکن سوکرا دیر که : « تورک خانلری دخی مقام امارته کچدکده هلاکو خان و تیمور کورکان زمانندن بدأ ایله فرزند خلفی شامرخ سلطانک زمانی آخریشه قدر تورک لساننده شاعرلر ظهوره کلدی و اسرای ترکندنده خوش طبع و لسانلر وجود بولدی . سکاکی ، حیدر خوارزمی ، اتایی ، مقیمی ، بقینی ، امیری ، کدانی کی ... » بومطالعه جوق شایان دقت اولمفله برابر حقایق تاریخییه اپی مخالف و بر جوق نقاط نظردن محتاج تنقیددر . هجرتک سکزننجی عصری ابتداسندن بری فاصله سز و فیضلی بر حیاته مالک اولان عثمانلی ادبیاتی نظراعتباره آلماسق بیله تیمور زمانندن اول وجوده کلش برطاقم چغتایجه اثرلرک موجودیتنی اونوتماق ایجاب ایدر . مع مافیه چغتای ادبیاتنک اک پارلاق زمانی ، یکی فرنکجه تعبیریه « آتون دوری » ، دوقوزنجی و اوننجی عصرلره تصادف ایدر که « نوائی » بواعتبار ایله مطالعه سنده حقلیدر . بیزانس قییلربله کشیش داغی مسیره لرنده احمد پاشانک بر رنک و خیال غزللری اوقونورکن ، هرات باغچه لرند مسمر قند سرایلرندده « نوائی » نک شعرلری ترنم اولونیوردی ...

چغتای ادبیاتی « نوائی » دن اول اولدقجه اوزون برماضیه ، آز جوق ایشله نیلمش برلسانه ، و نسبتاً شایان دقت اثرلره مالکدی : « احمد یسوی » نک ، « سلیمان باقرخان » نک متصوفانه شعرلری یالکیز شرق تورکلری اوزرند

دکل آناطولیده کی غرب تورکلری اوزرنده ده بک مهم تأثیرات اجرا ایتشدی [۱]
 سوکرا، « تذکرة الاولیا »، « معراجنامه » کبی اویغور یازیسیله یازلمش اولان
 اسکی نسخه لر ده چغتای ادبیاتنک محصولات قدیمه سی میاننده تعداد ایدم بیایرز؛
 چونکه « قونادغی بیلیک » ی وجوده کتیرن اسکی اویغور لهجه سی، عربی
 و فارسی ایله چوق قاریشارق اصلیت بارزه سنی غائب ایتدکن سوکرا « چغتای
 خان » ک زمان حکومتدن اعتباراً چغتایچه نامی آلمشدی . مع مافیه اویغور
 یازیسی اوزون مدت موجودیتی محافظه و حتی عرب حرفلرینک دخولندن
 سوکرا بیله اولرله رقابت ایتدیکی جهته ، مثلاً « احمد یسوی » دن مؤخر
 و لسان اعتباریله اصلیتدن تمایله محروم بر طاقم انرلر بیله اویغور یازیسیله
 یازیلدی و صرف بوندن دولای بیعضیلری طرفدن اویغور ادبیاتی محصولاتندن
 عدا ایدلمک ایسته نیلیدی . حالو که ، یالکیز حرفلرک تحائف اشکالندن عبارت
 برفرقدن بوکبی نتیجه لر استحصالتک نه قدر معناسز اولدینی بدیه بدر .

چغتای ادبیاتنک دو قوزنجی و اونجی عصرلر طرفنده کی انکشاف
 مسمودینی ، « نوائی » نک بک دوغرو اوله رق سوبلدیکی وجهه تیمور سلطنتنده
 آرامق ایجاب ایدم . ای دن ای یه سنی المذهب بر اسلام حکمداری اولمقله برابر
 جنکیز توره سنه فرط رعایتندن دولای بعض علما طرفدن تکفیر ایدیان [۲]
 « توزوکت » صاحبی ، ملیتور و احتشام و آلایشه روحاً مجلوب ایدی : « خراسان
 معدنلرینک جوامری و بدخشانک لعل کرانهاسی و هندستان متاعی و هرمن
 و قطیف اینجوسی و عنبر سارا و مشک خطا و انواع سیم و طلا حضور تیموره
 تقدیم و کیجه کوندوز خزینه سنه تسلیم اولنوردی . بوندن ماعدا سمرقنده
 مجدداً باغچیلر و باغلر انشا و سرای و متعدد کوشکلر و بیحد قصرلر بنا ایدوب
 هر برین غریب و عجیب طرز ایله استوار ایتدکن سوکرا انواع اشجار
 و اصناف ازهار ایله مزین ایدوب برین « باغ ارم » و برین « زینت دنیا » و برین

[۱] بومسئله حقنده کی تدقیقاتک خلاصه سنی « اقدام » ده نشر ایتدم . فقط
 « احمد یسوی » نک چغتای و عثمانی ادبیاتلری اوزرنده کی تأثیراتی حقنده حاضر لادیم اوزون
 برتدقیقی یاقینده انظار تقیده عرض ایدم حکم .

[۲] ابن عربشاهدن نقلاً نظمی زاده . صحائف الاخبار ترجمه سی [اوجنجی جلد]

«بستان شمال» و «برین» جنة العليا، ایله تسمیه ایتدی. دیوارلرنده نقوش
 زینکارنک ایله نقش ملوک و سلاطین مجلسلرین و وزرا و سادات محفللرین و اولاد
 و احفاد و عسکر و اجناد و بعضی مضحک نسنه لر و بر مقدار مورت غم اولور
 و شکارگاه و دیوان پادشاه و خدم و حشم و جنگ و جدال میدانلرین و بزم شراب
 و گردش باده ناب و وقایع هند و ترکستان و فارس و آذربایجان حتی نساء و جوارى
 صورتلرین تصویر و هر کوردیکن و ییلدیکن نقش ایندیروب بو مقوله لهویاته
 دلالت ایدر شیلرله تزیین و تحسین ایندیردی. تیمور بر طرفه سفر و عزیمت
 ایندیجکه سمرقند امالیسی باغان مذ کوریه واروب تفرج کنان عیش و عشرت
 ایدرلردی. بو تقریب ایله بلده مذ کوریه میومسی بر مرتبه ارزان و سیل
 اولدی که بر قنطار میوه شیرین بر درهمه مساوی اولماز ایدی. بوندن ماعدا
 سمرقند صحرا سنده کبیر السواد قرا و قصبات انشا ایدوب اکبر بلاد مانده
 دمشق شام و بغداد و مصر و حلب نامیله تسمیه ایتدی. وطریق بلده «کشی» ده
 وافع صحرا ده بر واسع باغ انشا ایدوب «فرح» ایله تسمیه ایله دی. تقلدرکه
 باغ مذ کورده باغبانلردن برینک بر طواری ضایع اولوب آلتی آی مقداری
 کندى باشنه کزوب نه طرفه اولدینی معلوم اولمادی ... [۱]

«عجائب المقدور فی نوائب التیمور» محردینک صافل برادا ایله اکلادیفی
 شو سطرلر، تیمور زماننده ماوراءالنهرده انکشاف ایدن مدینتک شکل و رنگنی
 یک اینی ایضاح ایدیور. «قالوی بو» نک و بالخاصه «ظهیرالدین بابر» ک اوزون
 و تقدیرکار جمله لرله ایضاحه چالیشدقلری وجهله، تیمور ایله اولاد و احفادی
 زماننده اورته آسیا یکی بر حیات آلمش، صنعت، مدنیت، ثروت و بوتون
 بونلرک تولید کرده سی اولان ذوق و سفاقت ایلرله مشدی. شاهرخک اوغلی
 «اولوغ» بکک سمرقنده اجرا ایدیلن ازدواج مراسمی بوطنلته و احتشامک
 عادتا بر معکسی اولمشدی: مملکتک بوتون اصنافی طاقم اراز هنرایدیورلر،
 جسیم و سرصع ایوانلر آلتنده رجال و کبرا آیین جملر اجرا ایلدیورلردی:
 سرصع محفلر طاشیان فیللرک، کوموشلی کرلرله مزین آتلیک بر ادای مغرور

[۱] ابن عربشاهدن نقلاً نظمی زاده.

ایله کزینسندکاری او میدانده کی تختیه تیمور کلوب او طورنجیه ، ترتیب بزم سروره اشارت ایتشدی: «اووقت فرش زمردین اوزره ساقیان رسم اندام جابجا خرام ایدوب قدح لر دور و روح لر نشاط ایله سماعه کلمکله چغنا ی آرسلا نلری شرب صهبای عقیق اندام ایله مانسدهوام ذلیل و شداد موغول و تاتار تناول می یاقوت قام مومدن ملایم اولوب مطرب خوش نوا و سازنده روح افزا دخی بوا بیات ایله ایله دمساز و حاله مناسب مقام عشاقده خوش آواز اولمشلردی . . [۱] » تفتازانی کبی عالم لک عقائد اسلامیه یی بوتون تورکستان و ماوراءالنهرده نشر و تعمیم ایچون صرف مساعی ایتدکاری ، تیمورک اسلام علماسی ایله مباحثاتدن بک خوشاندینی ، هر طرفده جامع لر و مدرس لر انشا ایدلدیکی بو دورده ، تورک شاهزاده لرینک سرائلری هنوز عجم شاعرلریله دولوایدی : عجم ادبا و مورخلریخی تشویق و تلطیف ایدن جنکیز اولادینه تیمور و معقبرلریده اتباع ایتمشلردی . احمد کرمانی ، لطف الله نیشابوری ، کمال الدین خجندی ، هاتفی ... کبی «دولت شاه» و «سام میرزا» تذکره لرله «آتشکده» یی ، «مجالس النفائس» ی دولدوران برجوق عجم شاعرلری ، حتی استاد معظم «مولانا جامی» هپ تیمور و معقبرلرینک حمایه کرده سی در تیمورک ظفر نامه لر ی بیله «فردوسی» نک لسانیه یازیلیرکن «له تون قاهون» ک بودورده تورکجه یی فارسی یه غالب کو سترمه سی [۲] غریب اولدینی قدر یا کلش بر مطالعه در دیوانی وصفنده معلمی «خواجه عصمت الله» ک قصیده سویله دیکی «سلطان خلیل» ، علامه دانشمند «اولوغ بک» ، «بای صوفیور میرزا» ، «بایر میرزا» ، «شاه غریب میرزا» کبی خاندان سلطنته منسوب برنسلر نادر آ تورکجه و اکثریتله فارسی شعر لر سوبلرلردی [۳] . چونکه اولنر آلدق لری تربیه فکریه و لسانیه اعتباریله معنأ عجم دیلر ؛ اکثریتی ایران شاعرلرندن درس آلمشیر ، خواجه لرینه نظیره لریازمغه آیشمشلردی . مثلاً خواجه عصمت الله بخاری ، سلطان خلیلک معلمیدی ؛ سلطان بای صوفیور میرزا ایله اولوغ بک آراسنده بریسی خمسة خسروی دیگر ی خمسة انظامی یی ترجیح ایتدیکندن دولای . برجوق مناقشه لر بیله اولمشدی [۴] . حکمدارلر

[۱] ابن عربشاهدن نقلاً نظمی زاده .

[۲] آسیا تاریخنه مدخل ، صحیفه : ۷۵ .

[۳] مجالس النفائس .

[۴] دولتشاهدن نقلاً «سفینه الشعر» ، صحیفه : ۱۲۲ .

و عائله حکمداری به منسوب شاهزاده لر ایران ادبا و مشایخه قارشى بوبوک بر حرمت و سماحت کوستریپورلردی ؛ تیمورک اوغلی امیر انشاء ایله شیخ و شاعر کمال الدین خجندی ، آراسنده بکن بر وقعه یک معنیداردر : « امیر انشاء بن تیمور زماننده شیخ حضرتلری مصارف خاقاه و اطعام فقرا و سائر حسب الاقتضا اصنافه دیون وافر و سی اولمشدی . بر کون میرزا میر انشاء تکیه به شیخک زیارتنه کلوب او طور دقدمه میرزانک اتباعی باغچه به دخول و اریک و زردالی غارتنه مشغول اولدق لرین شیخ کوردکده ، تبسم ایله : ای یاغماجی موغوللر ، یاغما ایلدیک گنر میوه یی بیچاره کمال دینی ایچون اصنافه رهن صورتنده کوسترمشدی ؛ باری باغچه یی بوتون بوتون یاغما ایله سز که بومفلس کالی همان بورجیلرله تسلیم ایله مک ایجاب ایدر . — سلطان امیر انشاء کوش ایدنجه همان اول مجلسده بیک آلتون کتیروب شیخه اعضا و دیونی ادا اولوندی . [۱] » تورک نسلنه منسوب بوتون کبرا و متفکرینک ایران روحیه و قدر مشبوع بولوندانی بر دورده ، تورکجه یازانلرک آزلنی بک قولای آکلاشیلیر . فی الحقیقه ، « له نون قاهون » ک ادعای غریبه رغما ، « مجالس الفائنس » له « دولتشاه » تذکره سنده فارسی لسانیه یازی یازانلرک عددی ، تورکجه سوبله یینلرک هیچ دکلنه یکریمی اوتوزمیلیدر . اساساً مستشرق « باریبه دومه یینار » ده میلادک اون دردنجی و اون بشنجی عصرلرین عجم ادبیاتنک اک زنکین بر دوری اولارق کوستریپور . [۲]

تیمور دوری ایران ادبیاتی ایچون بر دور انحطاط اولماقله برابر چققای ادبیاتنک عادتاً مبدأ ترقیاتی اولمشدر . احمدیسویدن بری صرف مذهب پروپا-فانداسی ایچون بر واسطه مقامنده قوللانیلان تورکجه اثرلر اوزمانه قدر غیر دینی بر محصول وجوده کتیرمه مشدی ؛ تورکجه یازمقدن مقصد اصلی ، فارسی بیلمه یین جاهل خلقه عقائد اسلامیه و صوفیه یی تلقیندن عبارت اولدینی جهته خلق لسانی ، و خاق وزنی قوللانیلیور ؛ لهجه سی عربی و فارسی ایله چوق مخلوط اولقله برابر یسوی « نک شعرلری چوق او قونیوردی . فقط بو آهنگسزه

[۱] سفینه الشعرا ، صحیفه : ۱۶۳

[۲] ایرانده شعر ، صحیفه : ۵۷ .

صرف متقیانه اثرلر آنجاق نقشبندی درویشلرینی ممنون ایدیه بیلیردی؛ هراک
 سوکلون وجیلانلره دولو زمردین باغچه لرنده، سمر قند سیرایلرینک چین،
 هند، ایران بدایعیه مالا مال محشم دیوانخانه لرنده اوندن چوق باشقا شعرلره
 احتیاج واردی. عشرت مجلسلری ایچون رندانه غزل و شریقلر، مغرور
 حکمدارلرک نخوتی تعلیمین ایچون مرصع قصیده لر لازمدی. و بوتون بونلر،
 عجم شاعرلرینک نفیس میذا تورلره مزین دیوانلرنده مبدولاً بولونیوردی.
 تورک عالم و بکزاده لری کوردکاری تحصیل ایجابانندن اولان فارسی بی پک ای
 اوکره نیورلر، فردوسیدن، سعیدین، عطاردن باشلا یارق، می و محبوب مضمو
 ثریله، حتی بعضاً پرده بیرونه بر صورتده مالی دیوانلری اوقیور، ازبرلیورلر؛
 و ایچلرنده طبیعت شاعرانه یه مالک اولانلر بر عجم شاعری اولارق میدان
 جیقیورلردی. عجم ادبیاتی، لسانی، عرفانی تورک مملکتلرنده او قدر
 ساری ایدی که جاهل خلقت بیله فارسی اوکره ندکارینی علی شیرنوائی و محاکمه
 اللغین، نده تورک لک ذکا و فطانتنه مثال اولارق عرض ایدیور. حاجبوکه
 ایرانلیلر، مغرور و خود پسند، تورکجه اوکره نمکه هیچ حاجت کورمیورلردی [۱].
 «نوائی» نه صورتله تفسیر ایدیه رسه ایتسون، بو، عجم مدنیتک ملت ظالمه نک
 معنویتنی تسخیر واستیلا ایتمه سندن باشقا برشی ده کلدی. «تیمورلک» ک بیله
 هیچ عربی بیلمه دیکی حالده ای فارسی بیلدیکی مورخلر عنندمه مسلمدر؛ حتی
 نوائی «مجالس الفاس» ک «سلاطین عظام و اولادواجب الاحتراملر» ذکرینه
 حصر ایتدیکی یدنجی مجلسنده، تیمورک شاعر اولما مقله برابر نظم لطائفیه
 مشغول اولدیفی ظریف بر حکایه ایله تأیید ایلور.

معماریده، رسمده، موسیقیده و بالنتیجه طرز حیات و تفکرده حکمفرما
 اولان بو عجم پرستلک، طقی آناتولی تورکلرنده اولدیفی کبی، ماوراءالنهرده
 ایران ادبیاتنه پک مشابه بر قلاسیق تورک ادبیاتی وجوده کتیردی. عجم لسانی
 عادتاً آنالسانلری کبی بیلن چغتای شاعرلری تورکجه بی عروض وزنک
 ایجاباتیه تألیف ایچون بیلهرک بیلیمیه رک برچوق اجنبی کله لر، ترکیلر آلیورلر،

وَبو صورتله لسانی دها قابل انخنا، دها نازک بر حاله صوقورلردی. اسکی اویغورجه نك صفوت واصلیتی، او براز قابا، خشین فقط ارکک وواضح طرز ادا چوقدن غائب اولمغه باشلامشدی: اسلامیتک یکی مدلوللری افاذه ایچون یا قرآن کریم، ک لسانندن، یاخود، عجملرک عرب تأثیر دینیسی آلتند قلمش دیلرندن اقتباساتده یولونمق ضروریدی. ایشته آناتولی تورکلرینک باشنه کلن بو حال، شرق تورکلرینده عین صورتله تجلی ایتدی؛ وَبونک مفید نتایجندن اولارق، او نازکشمش لسانی بر لسان شعر یا بمق تمایللری «تیموره زمانندن بدآ ایله یاواش یاواش آرتدی.

نوائی «محا کة اللغتين» نده، تورک کنجلرینک فارسی شعر یازدقلری حالده تورکجه یازمامه لرینی، بک محق اولارق عدم اقتدارلرینه، ومودایه اتباعی دها موافق بولمالرینه عطف ایدیور: فارسی شعر یازمق اولسان ایله استیناس ایتش بر آدم ایچون بک قولایدی: تکمیل ایتش، ایشله نمش اولان بر لسانی وزنک حاضر قابلرینه صوقق زحمتی برایش عداولونا ماز، اصل زوراق «غریب الفاظ وادا ایله مألوف اولان تورکجه یی خوش آینده بر صورتده ترتیب و دلنشین بر حالده ترکیب ایلکدر». یعنی، هنوز ایشلنمه مش، عرب وزنلرینک قابیلرله استیناس ایتشمش بر لسانه او قدرت افاده یی، او قابلیت انخنا یی ویر بیلیمکدرکه مبتدیلرک بوقدر مشکل بر شینه تشبث ایتمه لری طبیعی وارد خاطر اولاماز. عراقک الهی شاعری «فضولی» بیله بوتون قدرت داهیانه سنه رغماً «تورکجه نظم نازکک مشکلا تندن» کمال جدیت و اهمیتله بحث ایتمشدی...

«علی شیر» ک زمان اشتهارینه قدر ماوراءالنهرده اپی چغتای شاعرلری یقشمشدر: «محاسن النفائس» ک برنجی وایکنجی مجلسلرینی اشغال ایدن بو شاعرلردن بوکون المزده همان هیچ برشی قالمامش کی ایسه ده بعض نادر نمونه لر «نوائی» یه تقدم ایدن او دو قوزنجی عصر ادبسی حقنده بزم بر فکر ویریور: اکثریتله فارسی شعرلرده یازمش اولان او آدم لر طرز تنظیم، موضوع و معنا اعتبارله عجم شاعرلرندن همان هیچ ایرلما مشلر، وَبو بوک بر قدرت صنعتکارانه یه مالک اولمادقلری جهتله، چغتایجه یی مستعد اولدینی مرتبه ترقی یه اسعاد ایدمه مشلردر.

اکثریتله تورک حکمدارلرینک سرایینده یاخود تیمور سلاله‌سنه منسوب پرنس‌لرک جناح حمایه‌سی آلتینده یاشایان بو شاعیرلر آراسینده نوائی «مولانا لطفی ایله» «سلطان ابوالقاسم بابر» دن ماعداسنه او قدر بویوک برامیت عطف ایتیمور. مع مافیہ، مرحالده شوراسی محققدرکه تیمور زمانندن اعتباراً چغتایجه برعلم وادیات لسانی اولمغه باشلامش، سرای رجالی وکبرا عنندنه ملی لسانه بویله برقیمت ویرمه‌نک لزومی آکلاشینلمشدر. تیمور خاندانی ارکانندن سلطان خلیل، سلطان بابر، بابکر میرزا، سلطان اسکندر شیرازی، سلطان احمد میرزا، وبالخاصه علی شیرک دوست و حامیسی سلطان حسین بایقرا بوملی لسانک احیایی خصوصنده چوق غیرتار صرف ایتشلردی؛ فقط چغتای ادبیاتنک اصل دورره تعالیسنی احضار ایتنک شرفی، احمد یسویدن صوکررا، نظمده «علی شیر» ایله «سلطان حسین» و ونترده «بارنامه» مؤلف ابد اشتہارینه راجعدر.

کوپریلی زاده

محمد فؤاد

کچن ییل

۱۳۲۹ سنه‌سنده تورک دنیاسی

(باشی ۶۳ نجی صاییده)

کچن سنه، انقباه دینی کویسترن وقایعک الک اهمیتیدی، اسلامی آکلامیه و آکلامیه جالیشق آرزوسیدر. بو آرزونک نتیجه‌سی اوله‌رق قرآن کریمی بارچه بارچه ویا تماماتورکجه‌یه نقل ایتنک تشبیلری مشهور اولدی. شمال تورکلکی اوج بش سنه‌دنبری ترجمه قرآن مسأله‌سیله مشغولدر. موسی جارالله کبی زمانمیزک احاطه‌لی دین‌عالم‌لری طرفندن ترجمه شریفه‌نک اکمال ایدیلدیکی وطبع ونشرینک قریب بولاندی یی قاج دفعه‌لر شایع اولدیه‌ده، تورکجه قرآن کریمک مطبوع نسخه‌لرینی کورمک نصیب اولامشدی. عثمانلی تورکلری ده‌ا عملی طاواندیلر. «سبیل الرشاد» و «اسلام مجموعه‌سی» کبی دینی مجل‌لر اوزون‌اوزون مباحثات